

ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET TISZTELETE ÉS PÉLDÁJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL KASSÁRA

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA

KIVONAT: Árpád-házi Szent Erzsébet csodás életszentséggel ellátott alakja, cselekedetei nemcsak az egyházat készítette arra, hogy halála után alig négy évvel szentté avassa, hanem több szerzetesrend, a Német Lovagrend, a hesseni örgrófi ház és Hessen Tartomány is védőszentjévé választotta, és Európa-szerte sorra alakultak a szentről elnevezett kórházak, templomok, kápolnák. A Magyar Királyságban a német hospesek által telepített, majd szabad királyi városi rangra emelt Kassán már a 13. században alapítottak egy Szent Erzsébet templomot és a város szélén egy ispotályt. A leégett plébániatemplom utódjaként mintegy száz évig épült (1380–kb. 1480) hatalmas dóm főoltárának táblaképei Szűz Mária mellett ma is Szent Erzsébet dicsőségét hirdetik. A szent tisztelete olyannyira erős volt a városban, hogy még a vallási felfogásban egyre radikalizálódóbb polgárok sem bántották a templom oltárát, díszítését, sőt az Erzsébet név – a kassai anyakönyvek alapján – töretlen népszerűségnek örvendett továbbra is. A szent karitatív tevékenységének hatása pedig jól kimutatható a városi polgárság végrendeleteiben: a polgárok jótékonykodási hajlama messze kimagaslik más város közösségéhez képest.

KULCSSZAVAK: Árpád-házi Szent Erzsébet, szerelmi házasság, életszentség, betegápolás, a kassai Szent Erzsébet-dóm építése, példaadás a polgárok számára, jótékonykodás

***The Veneration and Example of St Elisabeth
of the House of Árpád, with Special Reference to Kassa***

ABSTRACT: The miraculous saintliness of St Elisabeth of the House of Árpád and her deeds not only led the Church to canonise her a mere four years after her death, but also made her patron saint of several orders of monks, the Teutonic Knights, the Grand Duchy of Hesse and the Province of Hesse, and hospitals, churches and chapels bearing her name were built all over Europe. As early as the 13th century, a church of St Elisabeth and a hospital were founded on the outskirts of Kassa, a town settled by German hospes in the Kingdom of Hungary and later elevated to the status of a free royal city. The main altarpieces of the huge cathedral, which was built for about a hundred years (1380-1480) to replace the burnt down parish church, still glorify St Elisabeth alongside the Virgin Mary. The veneration of the saint was so fervent in the town that even the increasingly religiously radicalised citizens did not harm the altar or the decoration of the church, and the name Elisabeth remained consistently popular, according to the registers of the Kassa church. The impact of the saint's charitable activities can be well detected in the testaments of the town's citizens, whose propensity to charity far surpasses that of other towns.

KEYWORDS: St Elisabeth of the House of Árpád, love marriage, sanctity of life, nursing the sick, Europe's best-known female saint, construction of St Elisabeth Cathedral in Kassa, example for citizens, charity

---

A magyarok (*Hunorum gens*) Pannóniában ábrázolva a 11. század második negyedében készített úgynevezett „angolszász” mappában szerepelnek először, majd ezt követően egyre gyakrabban tűnik fel az *Ungaria* felirat az ilyen típusú térképeken. Ekkortól kezdve Magyarország akkor is rákerül a *mappa mundi*-ra, ha Európából csupán néhány országot, például *Grecia*, *Teutonia*, *Gallia* említenek. Hazánk nevének jelzése többszörösére rúg Kelet-Közép-Európa egyéb országainak említésénél. Ez pedig a keresztény Magyar Királyság fontosságát

jelzi, visszahatva és tovább erősítve annak tekintélyét.¹ A térképi ábrázolások és az útleírások mellett, amelyek az ország nagyságát és gazdagságát emelik ki, sok egyéb tényező is azt jelzi, hogy az Európa közepén létrejött államalakulat Szent István király (1000–1038) óta fontos hatalmi tényező. A magyarságról alkotott kép azonban folyamatosan változó volt.² Ennek meghatározó forrásai részben a nagy ívű és számos dinasztikus kapcsolatból fakadtak, részben irodalmiak, szépprózai és a szenteket tárgyaló hagiografikus szövegek.³

Szent Erzsébet (1207–1231) életszentsége

A dinasztikus kapcsolatok egyikéből, II. András király (1205–1235) és Meráni-ai Gertrúd királyné házasságából született az egyik legnagyobb és legismertebb középkori szentünk, Árpád-házi Szent Erzsébet, akinek sírjához évszázadokon át Róma és Compostela (Camino de Santiago, Szent Jakab-út) után a legtöbben zarándokoltak el.

Árpád-házi királyaink leányai fölöttébb kelendők voltak Európa uralkodói udvaraiban, hiszen nemcsak a magyar király tekintélye, hatalma, országának gazdagsága, katonai szövetsége és ereje, hanem a királylány hozománya is igen kecsegtető volt. A négyéves Erzsébetkét is fölöttébb gazdag hozománnyal,⁴ fényes kísérettel indították útnak szülei Tübingia felé, hogy majd Tübingiai I. Hermann herceg legidősebb fiának, Henriknek a felesége legyen. „Soha még Tübingiában nem láttak annyi szép és drága holmit, amit a királyné küldött leányával hozományba” – olvasható a *Vita Ludoviciben*.⁵

A híresen szép magyar királylánynak minden lehetősége és adottsága megvolt ahhoz, hogy a földi világnak, a földi örömeknek éljen. Ugyan kiszemelt

1 Csukovits 2015, 128–130.

2 Erről lásd Csukovits 2015, passim; Veszprémy 2021, passim.

3 Veszprémy 2021.

4 Erzsébet hozományát tizenhárom szekér vitte Wartburgba, míg a leánykérő küldöttséget csupán két málhás szekér kísérte. A kortárs Apoldai Theoderik domonkos szerzetes hosszasan sorolja a megszámlálhatatlan arany és ezüst ékszereket, edényeket, köztük egy ezüst fürdőkádat is, ruhákat, palástokat. Sz. Jónás 1986, 42–43.; Golarits–Prokopp 2003, 13.

5 Idézi Sz. Jónás 1986, 42.

vőlegénye elhunyt, de annak öccse, Lajos beleszeretett Erzsébetbe, így a rokonság nem küldte vissza a hajadont Magyarországra – a gazdag hozomány nagy részét egyébként sem tudták volna már visszafizetni. A két fiatal kölcsönös szerelméből csodás házasság kerekedett. Olyan örömteli és boldog volt közös életük, hogy Erzsébet a világ minden kincséért sem mondott volna le róla, csupán amikor Isten úgy rendelte. Lajos nemcsak megértette Erzsébetnek korán megmutatkozó életszentségét, hanem elfogadta, sőt gyengéden támogatta is. Amikor a keresztes hadjárat során Lajos örgróf elhunyt, és koporsóját hazahozták, Erzsébet ráborult a bebalzsamozott holttestre, s a következő módon búcsúzott el tőle:

„Uram, köszönöm Neked nagy kegyelmedet és irgalmadat, hogy teljesítetted szegény szolgálóleányod nagy kívánságát, és súlyos bánatomban megvigasztaltál azzal, hogy szabad meglátnom az én szeretett bátyám és barátom földi maradványait. Valóban egész szívemmel szerettem őt, jobban bármi másnál a földön. [...] Te tudod: ha megfelelne isteni döntésednek, akkor férjem élete, édes közelsége, drága, vidám arca kedvesebb volna nekem a világ minden öröménél, gyönyörénél, tisztességénél és élvezeténél. Szívesen élnék vele szegénységben, mennék vele minden áldott nap koldulni, csak láthatnám újból szeretett vonásait, örvendezhetnék ismét annyira vonzó társalkodásának! Ám a te akaratoddal szemben, én legdrágább Uram, nem áhítozom semmire sem. Őt és magamat a Te isteni akaratodba ajánlom. Nem kívánom, hogy bár élne még a férjem, ha ez a kívánság akárcsak hajszálnyival is vétene a te isteni akaratod ellen!”⁶

Erzsébet özvegységében lemondott minden világi jóról, vagyonról. Jótékonykodásának, alimizsnálkodásának, amelyet gyermekkorára órá folytatott, teljesen szabad folyást engedett. Gyóntatója, Marburgi Konrád kezéből átvette a vezeklőövet, és miután gyermekei sorsát elrendezte, csupán a szegények gondozásának, a betegek ápolásának szentelte életét, bár az 1226-ban alapított wartburgi kórház

6 Vita Ludovici, idézi Puskely 2007, 58.

megszűnt,⁷ amikor Erzsébet elhagyta lakhelyét, vagy ahogy a legendák említik, „kiűzték” Wartburg várából – bár ezt a tényt az utóbbi kutatások megcáfolták. 1228-ban azonban Marburgban alapított kórházat. Szövással, fonással kereste meg gondozottjai és a maga kenyerét.⁸ Mind rokonának, mind a magyar királyi követnek a segítségét, mind II. Frigyes német-római császár (1212–1250) házassági ajánlatát visszautasította. Assisi Szent Ferenc (1182–1226) 1223-as *Regulájának* kulcsmondata szerint élt: „A kisebb testvérek regulája és élete ez: kövessék a mi Urunk Jézus Krisztus szent evangéliumát, élvén engedelmességekben, tulajdon nélkül és tisztaságban.”⁹ Erzsébet nem csupán a folytonos imádkozást és szegénységet, hanem az aktív jótékonykodást, a szegények gondozását is szem előtt tartotta, miként a ferencesek, teljesen kiüresítve önmagát.

Szent Erzsébet tisztelete Európában¹⁰

„Már Erzsébet halálakor nyilvánvaló lett, hogy mekkora volt szentsége: a madárkák éneke s az ördög elűzése ezt bizonyította. De arról a madárkáról [...] azt gondoljuk, hogy az őrangyala volt, aki az örök örömhírt hozta el neki” – írta róla Jacobus de Voragine a *Legenda aurea*-ban.¹¹ A halála után két nappal temetésén,¹² 1231. november 19-én már elkezdődtek a csodatételek, és 1232. március 18-án elkészült a tizenkét csodát tartalmazó első lista.¹³ Jacobus de Voragine mester Erzsébet szentségének bizonyítékeként öt fő okot sorolt fel,

7 2006-ban, a wartburgi vár alatt a régészek megtalálták az 1226-ban alapított ispotály alapjait: egy 7 × 10 méter alapterületű, 27 beteg befogadására alkalmas, feltételezhetően favázas épület maradványait. A ferences templom ide épült 1331-ben, majd 1525-ben a kolostor. *Megtalálták Szent Erzsébet ispotályát* 2006.

8 Puskely 2007, 56.

9 Zahner 2013, 37.

10 Ezt a témát csupán röviden érintem, mivel a szent tiszteletéről átfogó tanulmány olvasható Gecser Ottó tollából. Vö. Gecser 2007. Szent Erzsébet kultuszáról 2009-ben igen jelentős tanulmánykötet jelent meg. Vö. Falvay 2009.

11 *Legenda Aurea* 1990, 283.

12 Szent Erzsébetet az általa alapított kórház kápolnájában, a marburgi várhegy aljában temették el.

13 Klaniczay 2009, 26. Gecser Ottó szerint viszont nem azonnal kezdődtek el a csodák. A szent sírjánál történt első csoda és Erzsébet halála között kevesebb, mint öt hónap telt el. Vö. Gecser 2007, 482.

utolsóként csodatetteiből említett huszonegy esetet¹⁴ a hildesheimi, a mainzi – ebben történt a legtöbb csoda, hiszen Erzsébet ebben az egyházmegyében élt –, az utrechti, a kölni és a trieri egyházmegyékből, amelyek a szent asszony közbenjárására vagy sírjánál történtek.¹⁵

Mindennek köszönhetően gyorsan elterjedt német földön a mindenét odaadó, alázatos királylány tisztelete. Marburgi Konrádnak, a családnak, a szentként tisztelt Lajos türingiai örgróf szellemiségének és nem utolsósorban II. Frigyes német-római császárnak köszönhetően azonnal megindult a kanonizációs eljárás, amelyet IX. Gergely pápa (1227–1241) 1232. októberi levele tett hivatalossá.¹⁶ Erzsébetet halála után alig négy évvel, 1235 pünkösdjén avatták szentté. 1236. május 1-jén a császár mezítláb, vezeklőruhában és az érsek vállukon vitték a koporsóját és helyezték oltárra a marburgi Szent Ferenc-templomban. A szertartáson nemcsak több érsek, püspökök, a rokonok, magyar nemesek, lovagok vettek részt, hanem a szegények óriási tömege is.¹⁷ Frigyes a koronáját is a szent fejére helyezte azzal a kijelentéssel, hogy ha életében nem kellett, fogadja el azt halála után.¹⁸ A császár Nürnbergben kórházat és kápolnát is alapított a szent tiszteletére. Sírja fölé még ebben az évben elkezdődött a gótikus, csúcsíves, belsejében bordázott mennyezetű Szent Erzsébet-templom építése Marburgban. Hamarosan felépült az eisenachi Szent Erzsébet-templom, majd a strassbourgi, a trieri és még több német, illetőleg európai városban a szent tiszteletét hirdető templom, kápolna és ispotály.

Árpád-házi Szent Erzsébet Szűz Mária mellett a Német Lovagrend, a hesseni örgrófi ház és Hessen védőszentjévé, „Németország dicsőségévé” vált,¹⁹ de a ferencesek harmadik rendje,²⁰ majd a ciszterciták és a domonkosok is követték

14 Két-két esetben a gyógyulás ugyanazon személlyel, de nem egyidőben történt.

15 *Legenda Aurea* 1990, 284–286.

16 Az első pápai bizottság közel 700 tanút hallgatott ki, és 106 csodát jegyeztek le 1233-ban. Klaniczay 2009, 27.

17 Golarits–Prokopp 2003, 16.

18 Golarits–Prokopp 2003, 16.; J. Újváry 2008.

19 Wies 215–217.; Karthausi 2000, 43. jegyzet; Golarits–Prokopp 2003, 11.

20 Bár egy 1965-ben írt tanulmány (S. Gieben írása) szerint Erzsébet nem volt tagja a ferences harmadrendnek. Sz. Jónás 1986, 143.

e példát.²¹ Ahogy fentebb említettem, Európa-szerte sorra alapították a Szent Erzsébet-kórházakat, -templomokat, -kápolnákat, -kolostorokat, és életszent-ségének példája gyorsan követőkre talált a királyi és főnemesi családok leányai között.

Szent királyaink, a „magyar Szent Család”, Szent Erzsébet és az őt követő többi Árpád-házi szent tisztelete óriási presztízst jelentett az ország számára. A 14. század elejére, mire az Árpád-ház férfiágon kihalt, ez a dinasztia adta Európa legtöbb boldog és szentéletű királyát, herceget és különösen hercegnőjét.

Szent Erzsébet életéről, csodáiról elsősorban szolgálója, Irmengard és még mások is írtak. Egy 14. század végén keletkezett osztrák krónika – az *Osztrák prózai krónika* –, amely csupán néhány sort szentelt a Magyar Királyság történetének, Szent Erzsébet életét említésre méltónak tartotta.²²

Szent Erzsébet központi kultuszhelye ugyan a tübingiai Marburgban maradt, de a ferencesek, a beginák és a Német Lovagrend Európa-szerte gyorsan terjesztették tiszteletét. Leánya, Zsófia hercegné Brabantban, másik leánya, Boldog Gertrúd, aki az altenburgi premontrei kolostor főnöknője lett,²³ Alsó-Ausztriában erősítette édesanyja kultuszát. Unokahúga, Szent Margit (1242–1270) a „Nyulak szigetén” kis oltárt emelt a tiszteletére, és másik unokahúga, III. Béla király (1172–1196) leányának, Magyarországi Konstancia (1180–1240) cseh királynénak gyermeke, Prágai Szent Ágnes (1205–1282) is belőle merített erőt, és az ő példájára, valamint Assisi Szent Klára (1194–1253) tanácsára épített templomot és kolostort, és lett 1234-től klarissza apáca.²⁴ Prágában ő vezette be Erzsébet tiszteletét. Bertold,²⁵ Gertrúd magyar királyné kevésbé jó-hírű testvére, kalocsai érsek, később aquileiai pátriárka az aquileiai bazilikában hatalmas freskót készíttetett unokahúgáról, akit királynői ruhában, fején és két kezében egy-egy liliomos koronát tartva ábrázoltak.²⁶ Sziléziai Szent Hedvig (1174–1243), Erzsébet nagynénje Sziléziában építette ki kultuszát. IV. Béla

21 Golarits–Prokopp 2003, 17.

22 Bradács 2009, 1444.

23 Sz. Jónás 1986, 93.

24 Puskely–Somogyi 35.

25 Meghalt: 1251-ben.

26 Prokopp 2009, 156.

király szentéletű leányai – Szent Margit, Szent Kinga (1224–1297) és Boldog Jolán (1235 k.–1298), Boleszláv kaliszi és gnieznói herceg felesége – is hirdették és követték Erzsébet életszentségét, építettek templomokat, kolostorokat és ispótyokat. Hasonlóképpen cselekedett Erzsébet öccse, Kálmán halicsi fejedelem és felesége, Boldog Salome (1211–1268),²⁷ aki majd özvegységében sógornőivel, Szent Kingával és Boldog Jolánnal együtt Ószandecben lesz apáca.

Az Anjouk mind Nápolyban, mint Magyarországon erősen terjesztették az Árpád-háziak, különösen Szent Erzsébet és Margit tiszteletét. A dinasztia nem véletlenül büszkélkedett Árpád-házi eredetével. IV. Béla király unokája, Árpád-házi Mária (1257–1323), aki 1270-ben II. Anjou Károly nápolyi király felesége lett, Nápolyban az általa építtetett Santa Maria Donnaregina-klarissza-templomban több képen festetett meg nagynénjének és választott példaképének életéből vett jeleneteket. Mária királyné Szent Margit nagynénje mellett nevelkedett a „Nyulak szigeti” kolostorban, akitől nemcsak Erzsébet, hanem az Árpád-házi szent királyok nagyszerűségét és tiszteletét is megtanulhatta. Szintén a nápolyi királyi udvar megbízásából készültek el Assisiben Szent Erzsébet freskói a Szent Erzsébet- és Szent Márton-kápolnában.²⁸ A Piast-dinasztiabeli Łokietek Ulászló leánya, Erzsébet magyar királyné, I. Anjou Károly (1308–1341) felesége is sokat tett az Erzsébet-kultusz terjesztéséért itthon és Lengyelországban.²⁹

Szent Erzsébetet olyan távoli területeken is megismerték, mint Kasztília és Portugália. Ebben igen fontos szerepet játszott I. Jakab (I. Jaume) aragón király felesége, Árpád-házi Jolánta,³⁰ aki Erzsébet féltestvére volt, és annak unokája,

27 Diós et al. 2009, 1: 653–654.

28 Prokopp 2009, 161.

29 Szende 2009, 69–82.

30 Árpád-házi Jolánta (Violant) II. András király és Courtenay Jolánta, a király második felesége házasságából született 1219 körül, és 1235 körül ment férjhez I. Jakabhoz, a „Conquistador”-hoz. 1251-ben halt meg. Jankovits 2009, 55. Továbbá lásd még Jankovitsnak jelen kötetbeli cikkét.

Portugáliai Szent Erzsébet³¹ (1277–1336) is.³² 1250 decemberében Jolánta királyné személyesen utazott Tarragonába, hogy ellenőrizze a Szent Erzsébet tiszteletére állítandó oltár munkálatait a katedrálisban. Fia Mallorca királya lesz, aki ott terjeszti el nagynénje tiszteletét.³³ Legendái szüleiről, II. Andrásról és feleségéről a legnagyobb tisztelettel írnak, és nem emlékeznek meg a negatívumokról.³⁴

Brügge-ben ma is áll a Szent Erzsébet-beginage, a beginák egyik fontos központja. Firenzében is épült Szent Erzsébet-templom.³⁵ Franciaországban IX. Szent Lajos király (1214–1270) nagy tiszteletben tartotta a magyar királylányt, aki rokoni kapcsolatban állt vele. Maga Szent Lajos is büszke volt Árpád-házi rokonságára. A rokonságot Erzsébet is számontartotta, hiszen elsőszülött fiát, Hermannt, aki majd a türingiai trónt örökölte, nála neveltette.³⁶ Szent Erzsébet európai tiszteletének sorát még hosszasan lehetne folytatni.³⁷

Szent Erzsébet tisztelete a Magyar Királyságban

A Magyar Királyságban elsőként Erzsébet testvére, IV. Béla király (1235–1270) kezdte el terjeszteni a szent eszmei és építészeti kultuszát; az óbudai királyi, később királynéi palota Szent Erzsébet-kápolnáját³⁸ ekkor építették. A király székvárosában, Esztergomban is ragyogó, hatalmas bazilikát, majd ispotályt és kápolnát építtetett a Hévíz városrészben. Nem sokkal ezután, szintén a király parancsára, 1240-ben rakták le a Szent Erzsébetnek szentelt templom és zárda alapjait a Nagyszombatban letelepedett klarisszák számára, valamint 1238-ban

31 Portugáliai Szent Erzsébet vagy Aragóniai Erzsébet, katalánul Elizabet; II. András király dédunokája, Szent Erzsébet másodfokú unokahúga. A keresztségben a szentté avatott nagynéniről kapta a nevét. Apja I. Jakab aragón király és Árpád-házi Jolánta hercegnő fia, III. Péter aragóniai király volt. Diós et al. 2009, 1: 302–303.

32 Veszprémy 2021.

33 Jankovits 2009, 56.

34 Veszprémy 2021.

35 Prokopp 2009, 157.

36 Prokopp 2009, 157–158.

37 Erről lásd részletesen Golarits–Prokopp 2003.; Falvay 2009.

38 Erről lásd részletesen Havasi 2009.

a győri ferenceseknek.³⁹ A Keled nembelinek mondott Farkas és Dávid, akik Erzsébet kíséretéből, Tübingiából tértek vissza, Pozsony vármegyei birtokukon, a későbbi Erzsébetkápolnán⁴⁰ építettek neki szentelt egyházat.⁴¹ Zala vármegyében Rajkon,⁴² a Szepességben Késmárkon 1251-ben,⁴³ Lőcsén, majd Kassán, először 1283-ban említve a Szent Erzsébetnek szentelt plébániatemplomot és ispotályt, noha korábban építhették. De Pozsonyban, Sárospatakon, Besztercebányán, Újbányán, Bártfán, Zólyomban⁴⁴ is Erzsébetnek szentelték fel a templomot.⁴⁵ A Felföldön ma is több mint ötven Szent Erzsébet-templomot, -kápolnát tartunk számon.

Szent Erzsébet tisztelete Kassán a középkorban

A kora Árpád-korból nem maradt fenn írásbeli emlék Kassa közösségéről, de a tatárjárás utáni korszakból már vannak adataink; a *hospites nostri de Cassa*, vagyis a kassai vendégtelepesek első említése a történeti köztudat szerint IV. Béla király (1235–1270) 1249. április 13-án kelt adománylevelében fordul elő, amelyben a szinai⁴⁶ lakosok ugyanazokat a szabadalmakat kapják, mint a

39 Klaniczay 2000, 183. Prokopp Mária ennek építését 1235-re teszi, lásd Golarits–Prokopp 2003, 18.

40 Az Erzsébetkápolnán épült Szent Erzsébet-templomot 1244-ben kora gótikus stílusban húzták fel. A 17. században leégett, de újjáépítették. A község a Pozsony vármegyei vöröskői uradalom része volt. Ma: Kaplna. SK.

41 Sz. Jónás 1989, 181.; Klaniczay 2000, 184.; Havasi 2009, 168.

42 Havasi 2009, 168. A fatemplom Felsőrajkon épült közvetlenül a tatárpusztítás után, de ez később elpusztult.

43 Késmárk település a városi kiváltságot IV. Béla királytól kapta 1269-ben. Már ekkor városfal övezte a települést. A különálló Szentmihály és Szentersébet települések a husziták támadásai során elpusztultak. A szenterzsébeti kolostor köveit is felhasználták a város szélén álló vár (a későbbi Thököly-vár) építéséhez. Lásd részletesen Bruckner 1908, passim.

44 Zólyomban 1381 és 1390 között épült a később kőfallal és kaputoronnyal megerősített gótikus templom. *Várlexikon* 2025.

45 Golarits–Prokopp 2003, 18.

46 Scena, Schena, Szinna: község Abaúj vármegyében, a Kassai járásban. Fényes 1851, II. 137., ma: Szinna, SK.

kassai hospesek – tehát azok kiváltságlevelének korábbiak kellett lennie.⁴⁷ A mai kutatások alapján azonban létezik a városnak egy ennél korábbi említése is: egyik oklevele Kassát *villa Cassaként* nevezi meg 1230-ból.⁴⁸ Az idegenből, jobbra német területekről (Szászországból és Szent Erzsébet második hazájából, Tübingiából) behívott és a királyi *libera villában* megtelepült kassaiak közössége ekkor már létezett, és értékes kiváltságokkal volt felruházva. A betelepülő hospeseknek kétszeresen is okuk volt Szent Erzsébet tiszteletére; egyrészt ők maguk vagy rokonaik szülőföldjükéről magukkal hozhatták a kultuszt, másrészt országunkban is kialakult ennek a hagyománya. A kultusz nagy kialakítóiról, a királyi és a tübingiai hercegi család tagjairól már fentebb esett szó, akik Európában hirdették Erzsébet tiszteletét, de közzismert, hogy a ferencesek is különösképpen ápták Szent Erzsébet kultuszát, noha Kassára nem ők közvetítették.

Szent Ferenc követői 1221-től létesítették Európa-szerte közösségeiket. 1224-ben Eisenachban is megjelentek, és Erzsébet segítségével kolostort alapítottak. A magyar királylány ettől kezdve még sokkal inkább a szegények, az elesettek, a betegek felé fordult, és példaadó életével tökéletesen megvalósította Szent Ferenc eszméit; nemcsak imádkozni, hanem aktívan részt is kell venni az elesettek gondozásában. Ezt a magyar királylány a végtelenségig teljesítette. Sőt Erzsébet nem pusztán adakozott, hanem a tökéletes karitás hármasságát valósította meg életszentségével: a bőkezűséget, a munkát és az együttérzést.⁴⁹ Nemcsak a fölöslegét osztogatta szét, hanem mindenét, még önmagát is; maga ment a betegek kunyhóiba, maga mosogatta a sebes lábakat és leprás testeket, segített a szüléseknél, gyapjút font ruhának a szegények számára, vásznat és halotti leplet szőtt a ferences atyáknak és a halottaknak.

„A hercegnő életszentségét nem csak a történelem igazolta. A mennyek országából olyan kitüntetésben részesült, amelyet sem a képzelet, sem a

47 IV. Béla király szabadalomlevele Scena (Szina, Abaúj megye) határaitól. Az oklevelet közli latinul és magyar fordításban Wick 1941, 13–14.

48 Novák 2018, 227.

49 Sz. Jónás 1986, 137.; J. Újváry 2009, 341.

*világi népszerűség, sem a történészek, sem a szónokok nem tudnak neki megadni. Erzsébet ugyanis elnyerte a legjobb kitüntetést: az életszentség koronáját. A keresztény világ tisztelettel és hódolattal említi a nevét*⁵⁰

– írta róla Charles de Montalambert.⁵⁰

Kassán, az orsó alakú főtéren már a 13. században létezett egy Szent Erzsébetnek szentelt egyhajós, román kori templom. A források szerint hozzá tartozott egy szegények számára alapított ispotály (*hospital pauperum ville de Cassa* vagy *xenodochium*) is. A városi kórház a Szentléleknek szentelt templommal együtt a városházán kívül, az alsó külvárosban, az Ispotály utcában volt.⁵¹ Ez az intézmény igen fontos szerepet töltött be a város életében; itt nemcsak a betegekről, hanem a nyomorékokról, elaggott, magatehetetlen emberekről, sőt az árvákról is gondoskodtak. Fenntartása a városi tanács feladata volt, de a polgárok személyes adományaikkal hozzájárultak a költségekhez – erről az alábbiakban lesz szó.

IV. Márton pápának (1281–1285) 1283 márciusában kelt oklevele a Szent Erzsébet-templom rektorának, Arnoldus mesternek⁵² a panaszára intézkedett az ispotály és a hozzá tartozó templom jövedelmeinek, javainak ügyében, mivel azokra a székesfehérvári johanniták főnöke is jogigényt támasztott.⁵³ Ez a birtokjogi vita hosszú időn át tartott, ugyanis Nagy Lajos király (1342–1382) 1366-ban, 1375-ben, majd Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) 1392-ben és 1399-ben adott ki oklevelet, amelyekben a kassaiaknak az ispotályhoz való elidegeníthetetlen jogát védték meg, mivel azt a városi közösség alapította; a johannita lovagok ezentúl ne merészeljék a kassaiakat az ispotály birtokában zaklatni – hangzik az ítélet.⁵⁴ Ez utóbbi oklevélből egyértelműen kitűnik, hogy a Szentlélek-ispotályról és a hozzá tartozó Szent Lélek tiszteletére emelt

50 Montalambert 2006, 66. Idézi J. Újváry 2009, 341.

51 Wick 1931, 165. Lásd még J. Újváry 2017a, 29.

52 „[...] Conquestus est nobis Arnoldus Rector Ecclesiae S. Elisabethae de Cassa super hospitali pauperum villae de eidem Ecclesiae ab antiquo adnexo [...]”. Az oklevelet idézi Wick 1931, 109.

53 Wick 1936, 11–12.; Wick 1941, 18–19.

54 Wick 1941, 18–20.; Wick 1931, 166.; J. Újváry 2009, 342.

templomról van szó.⁵⁵ A városi közösség az ispotályról és a benne lakó esettekről évszázadokon át gondoskodott. Ez a régi épület összedőlt, de 1430-ban Miklós dionysiai püspök, az egri egyház általános helynöke, ismét felavatta. Az 1444. évi zavargások során az épület megsérült, ezért azt a Szentlélek tiszteletére újból föl kellett szentelni.⁵⁶ A városi közösség által hozott statútumok⁵⁷ többször rendelkeztek nemcsak a Szent Erzsébet-dóm karbantartásáról, hanem az ispotály ellátásáról is; például arról, hogy a gondozottaknak elegendő tűzifájuk legyen.⁵⁸ Maga az épület ekkor romos lehetett, mert a Nagytanács 1687-ben és 1688-ban is felszólította az ispotálytiszteket annak felépítésére.⁵⁹ 1697-ben a tanács arról rendelkezett, hogy mivel az ispotályház építése félben áll, minél hamarabb fejezzék be, továbbá a Csermely- (Csermelye), a Ráb- és a Miszla patakokra⁶⁰ malmokat építsenek a bent lakók táplálására.⁶¹ Ám az itt élő esettekről nemcsak a város, hanem a jószívű polgárok is gondoskodtak. A kórház melletti templom 1730-ban már nem állt, ezért ekkor a városi tanács egy újat építtetett, amelyet még az évben fel is szenteltek a Szentlélek tiszteletére.⁶²

Egy másik, korai oklevél szerint András egri püspök 1290-ben, a kassai bíró és a polgárok kérelmére a plébániát – és ez a plébániatemplomra vonatkozik – kivonja az egri esperesi joghatóság alól; megengedi, hogy a plébános lelki ügyekben maga intézkedjen, kétes ügyekben pedig ne az espereshez, hanem

55 Wick 1931, 167.

56 Wick 1931, 168.

57 A városi közösség nagyobbik tanácsa, az úgynevezett *Communitas Alba*, *Communitas Electa* vagy Százak Tanácsa (Nagytanács) által hozott helyi törvények, amelyek végrehajtásáról a *Senatusnak* (*Magistratusnak*) kellett gondoskodni.

58 *Corpus Statutorum* 1890, Kassai városi statútumok, 1623:6.; 1624:9.; 1657:10. (168., 171., 235.)

59 *Corpus Statutorum* 1890, Kassai városi statútumok, 1687:2.; 1687:12.; 1688:1.; 1692:1.; 1693:1. (272–274., 277., 287–288., 299.)

60 Csermely vagy Csermelye és Miszla (Miszlóka): a Hernád folyó patakjai. Ráb: azonosítatlan patakocska.

61 *Corpus Statutorum* 1890, Kassai városi statútumok, 1697:2. (309–310.)

62 Ennek tőszomszédságában a város 1798–1800 között új épületet, úgynevezett dologházat építtet, majd emellett 1814-ben letették az új közkórház alapját. A Kassai Jótékony Nőegylet 1840-ben *Ferdinandeum* nevű kisdóvót, 1875-ben pedig *Elisabethinum* elnevezésű árvaházat alapított a szegényház emeletén. Wick 1931, 168–170.

egyenesen a püspökhöz forduljon. 1292-ben tovább növekedett a kassai pap önállósága.⁶³

Az első Szent Erzsébet-templom létesítése idején a ferencesek még nem jelentek meg a városban, tehát ott a szent kultuszát nem ők honosították meg. A rend hazánkban legelőször Esztergomban telepedett meg; a tatárdúlás után IV. Béla király építtette újjá a megsérült templomukat és rendházukat a királyi székvárosban.⁶⁴ Kassán csupán a 14. század végén vagy az azt követő években telepedtek le, hiszen a létezésükről és működésükről szóló első dokumentum 1402-ben keletkezett. Az oklevél a Szent Erzsébet-plébániatemplom plébánosa és a betelepülő szerzetesek konfliktusáról szól,⁶⁵ ami egyértelművé teszi, hogy a templom és az ispotály városi alapítású.

Az 1312. évi rozgonyi csata döntő jelentőségű volt Kassa életében; Anjou I. Károly (1308–1342) a polgárok királyhűségét és az ütközetben nyújtott segítségét privilégiumok adásával jutalmazta, amely a települést – kiegészítve az 1347. és 1352. évi kiváltságokkal – a szabad királyi városok közé emelte.⁶⁶ A kassaiak ezután a legtöbb jogot magában foglaló budai polgárok jogával élhettek.⁶⁷ Ez azt is jelentette, hogy a Szent Erzsébet-plébániatemplom plébánosát a város előljárósága maga választhatta és terjeszthette föl beiktatás végett az egri püspök elé. Természetesen a joggal kötelességek is jártak; a városnak kellett gondoskodnia az egyházi alkalmazottak illetményéről és a templom fölszereléséről, valamint karbantartásáról.

A városi közösség Szent Erzsébet-tisztelete nemcsak a plébániatemplom és az ispotály alapításában nyilvánult meg, hanem a városi pecséthasználatban is; a fontosabb és közérdekű okmányokra a város a nagyobb pecsétjét (*Sigillum Casoviense majus*) nyomta rá, amely védőszentjüket, Szent Erzsébetet ábrázolja.

63 Wick 1936, 14–15.

64 IV. Béla király 1269-ben ide temettette elhunyt fiát, Béla herceget, majd ő maga és özvegye is ide temetkezett. A templom helyét azonban azóta is kutatják a régészek. Lásd erről bővebben Ötvös 2022.

65 Wick 2005, 8–11.

66 Wick 1941, 28–30.

67 A budai városi jogot a 14–15. században foglalhatták írásba, bár erről ma sincs konszenzus a történészek között. Mindenesetre az utolsó bejegyzés 1503-ból való, és mindössze három kézirata került elő. Új kritikai kiadását lásd Blazovich–Schmidt 2001.

A 7 cm átmérőjű pecséten, egy csúcsíves stílusú szárnyasoltár középszekrényében két angyal között csillagos háttérből kiemelkedő alakját láthatjuk, fején a szentek koronájával. Válláról hermelinprémmel bélelt s gallérján láncsal összekapcsolt földig érő palást omlik le. A keblén nyugvó bal keze a jótékonyágot jelképező erszényt tart, jobbát alamizsnaosztásra emeli. A tornyokkal díszített oltárszárnyakon egy-egy kiterjesztett szárnyú angyal látható. A műtörténet ezt az első, egyhajós Szent Erzsébet-plébániatemplom oltára ábrázolásának tartja. A pecsét körfelirata a következő: „ST. + ELISABET + SIGILLUM + CIVIUM + DE KASSA” (Szent Erzsébet, Kassa polgárainak pecsétje).⁶⁸

1. kép. Kassa város középkori pecsétje

Forrás: Wikikönyvek, Címerhatározó/Kassa címere. <https://wikibooks.org>

2. kép. Kassa nagypecsétje Szent Erzsébet ábrázolásával

Forrás: Wikikönyvek, Címerhatározó/Kassa címere. <https://wikibooks.org>

1369-ben a város Nagy Lajos királytól (1342–1382) címerhasználatot is kapott, lényegében az uralkodó a saját liliomos királyi címerpajzsát ajándékozta oda; egész Európában ez volt az első olyan városi címer, amelyet király erősített meg.⁶⁹ Nagy Lajos azt is engedélyezte, hogy a város a titkos pecsétjében és a küldeményekre nyomott pecsétjén, valamint zászlaján saját városcímerét

68 Kassa város legkorábbi pecsétjéről (1245) Klimkovits Béla készített rajzot. Az évet azonban az újabb történeti kutatás megkérdőjelezi. Vö. Weisz 2022, 29. Kassa Város Levéltárában több ilyen pecsét található, például az 1347., 1377., 1381., 1383., 1385. és 1405. évből származó okmányokon. Wick 1941, 35.; Wick 1936, 20.; Dobrossy–Somorjai 1999, 12. Részletesen leírja a pecséteket Weisz 2022, 32. Idézi J. Újváry 2013, 258.; J. Újváry 2022, passim.

69 Kemény 1905, 168.

használja. Mivel ez a királyi városcímer egészen különleges kegy volt, az új pecsét ebből alakul ki. Annyi biztosan adatolható, hogy Kassa az 1423 és 1442 közötti átmeneti állapot után már nem az Erzsébetet ábrázoló nagypecsétet, hanem a liliomos vágott pajzsú címert ábrázoló pecsétet használja.⁷⁰

Azonban a városi közösség nem lett hűtlen Szent Erzsébet tiszteletéhez, hiszen ekkortájt vagy ennél valamivel később kezdik építeni a város főterén ma is álló hatalmas gótikus dómot.⁷¹ A liliomos és Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázoló városi nagypecsét teljes jogi használata is még sokáig fennmaradt.⁷² Ezután a városi tanács a II. Ulászlótól (1490–1516) kapott bővített címerrel ellátott pecsétet használta. A városi címet egyébként Luxemburgi Zsigmond (1387–1437), V. (Utószülött) László (1440–1457) és II. Jagelló Ulászló (1490–1516) is megerősítette, illetőleg bővítette.⁷³

3. kép. Kassa 1502-ben kapott címere
Forrás: Wikikönyvek, Címerhatározó/
Kassa címere. <https://wikibooks.org>

A Szent Erzsébet-dóm építése

Nem tudjuk, hogy a régi Szent Erzsébet-plébániatemplom pontosan mikor égett le,⁷⁴ de a város hamarosan megkezdte az új építését. Az 1877 és 1896 között történt restaurálás során, 1882-ben a hajó egyik főpillérének alapfalaiból régi sírkövek kerültek elő, rajtuk a következő évszámokkal: 1374, 1375, 1378.⁷⁵

⁷⁰ Weisz 2022, 32.

⁷¹ 2008 óta főszékesegyház. Balassa 2016, 155., 1. jegyzet.

⁷² J. Újváry 2022, 554.

⁷³ Kassa város címerhasználatáról lásd részletesebben Weisz 2022; J. Újváry 2022.

⁷⁴ Marosi Ernő a régi templom pusztulását 1378 és 1382 közé teszi. Marosi 1969, 30.

⁷⁵ A sírkövek részletes leírását lásd Wick 1936, 22–24.; Wick 1941, 42.

Marosi Ernő egy 1362. évi datálású sírkövet is említ – Elizabeta halálozási éve van belevésve –, amely feltehetőleg a régi templomból került át az épülőbe.⁷⁶ Mindenesetre a város főutcáján, a főtér alsó harmadában, a nyugati-keleti tájolás miatt keresztben álló főszékesegyház mintegy hatvanöt évig – 1374/1378 és 1440 között – épült, bár teljesen sosem fejezték be; a déli Mátyás-torony csomán maradt. A viszonylag keskeny főtér, ahol évszázadokig a Csermely-patak futott,⁷⁷ erősen behatárolta a székesegyház nagyságát, de az így is 60 méter hosszúságú és 35,50 méter szélességű, alapterülete mintegy 1200 m².⁷⁸ A gyönyörű, kéttornyos homlokzatú, eredetileg háromhajós, kereszthajós bazilika kapuival és keleti felével az úgynevezett Parler-körhöz, Sziléziához, nyugati részével és a hosszház boltozásával a bécsi építőpárholyhoz kapcsolódik.

Az Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére felépített székesegyház óriási összefogás eredménye; összefogott a városi közösség a bíróktól a szenátorokon, az ott lakó és éppen beköltöző polgárokon, a céheken és iparosokon, kereskedőkön, a városi fraternitásokon és egyházi vezetőkön át a város legfőbb fellettségig, az uralkodóig mindenki, majd a római pápa is segítséget nyújtott az építkezéshez.

A dóm építése 1440 körül nem fejeződött be, hiszen a munkálatok még a 15. század végén is tartottak, sőt amint említettem, valójában befejezetlen maradt.⁷⁹ Jellemző, hogy a városba beköltöző új cívisek a polgárjog megváltásáért nem ritkán a templomépítésnél dolgoztak.⁸⁰ IX. Bonifác pápa (1389–1404) 1402. évi bullája az építkezés befejezéséhez olyan támogatást nyújtott, miszerint a dómot igen fontos búcsújáróhellyé nyilvánította; aki a templomot Szent Jakab és Szent Fülöp ünnepén (május 1-jén) és az azt követő három napon meglátogatja, és az építkezés költségeihez adományával hozzájárul, olyan búcsút és bűnbocsánatot nyer, amellyel a velencei Szent Márk-templom és az assisibeli Porciunkula (Portiuncula), illetőleg Szűz Mária, másként az Angyalok

76 Marosi 1969, 29.

77 A rendszerváltás utáni helyreállítás során ma ismét visszavezették a patakocskát a város főterére.

78 Balassa 2016, 111.

79 Entz 1973, 158.; Marosi 1997, 205.

80 Az adatokat Kemény Lajostól idézi Marosi 1969, 34.

Királynéja tiszteletére szentelt templom rendelkezik.⁸¹ E nagy búcsúnak az eredete a következő: 1352-ben, mise közben a pap kiöntötte a bort, amely szétfolyván az abroszon a Megváltó arcát képezte. Ennek híre gyorsan elterjedt, és a Krisztus vérével átitatott abrosz tisztelet tárgya lett.⁸² Ahogy a pápa bullájában kifejtette: mivel a szomszédos helyekről szikizmatikusok, oláhok és rutének is járnak oda, és közülük sokan megtérnek, és mivel a leégett templom helyén épülő egyház még nem kész, ezért az új, díszesebb Istenháza búcsújáróhellyé emeltetik. A bulla tizenkét kijelölt papot is említ, akik a híveket meggyónztatják és feloldozzák.⁸³

A nyugati kapu passiójelenetei a Szent Vér ereklyére utalhatnak, egyúttal kapcsolatot teremtenek a legdíszesebb északi kapu jeleneteivel, az itt megformált utolsó ítélettel és Szent Erzsébet irgalmas tetteivel.⁸⁴ Mindez a keresztény közösséget a krisztusi szeretetre és a jótékonykodásra intette. Ezt a kaput Porta Aureának is nevezték, mivel aranyozva volt. A kapuzaton is szobrok állnak, középpont Árpád-házi Szent Erzsébet alakja.

A templombelső munkálatai a 15. század utolsó harmadában folytak, mindenestre 1402-ben már olyan állapotban lehetett, hogy búcsúmiséket tarthattak benne.

A szentély 11 méter magas kettős oltára 1474 és 1485 között készült, amely nemcsak a világ legnagyobb, hanem Gerevich Tibor értékelése szerint „a legszebb festett és faragott szárnyasoltára”.⁸⁵ Középen Szűz Mária alakja a gyermek Jézussal – az ő alakja nagyobb, mint a két Erzsébeté –, jobbán a bibliai Erzsébet, balján Árpád-házi Erzsébet áll kezében a jótékonytságot jelképező kanállal. Az oltár kettős szárnyát 48 kép díszíti. A belső szárnyak 12 képe Árpád-házi Szent Erzsébet életét mutatja be, mindig megjelenítve a hívők szeme előtt az irgalmasság cselekedeteit,⁸⁶ hogy sose feledkezzenek meg azokról.

81 Wick 1936, 24–27.; Marosi 1969, 30.

82 Balassa 2016, 133.

83 Wick 1936, 24–27.

84 Tatár 2009, 150.

85 Balassa 2016, 121.

86 Az irgalmasság hat jócselekedete: az éhezőknek enni adni, a szomjazókat megitatni, a hontalanokat befogadni, a ruhátlanokat felöltöztetni, a betegeket ápolni, a foglyokat meglátogatni (Mt 25,34–40). Ezekhez járult a 12. században a hetedik: a halottakat eltemetni. MKL, Irgalmasság cselekedetei.

4. kép. A kassai Szent Erzsébet-főszékesegyház főoltára
 Forrás: <https://hu.wikipedia>. A képet készítette: Maros Mraz

A templom építői, kőfaragói és képművészei közül többeknek fennmaradt a neve: Miklós mester, Parler Péter, Lapidus István, Jakab, Pál, Gáspár, Lőrinc képművészek, nissai Crompholz Miklós építész, Prágai Vencel stb.⁸⁷

Zsigmond király a kassai harmincadvám felét ajándékozta az építkezés költségeire, valamint újabb kiváltságokat a városi iparosoknak. Mátyás király (1458–1490), aki többször is meglátogatta Kassát, sem fukarkodott az építkezés támogatásával: több éven át lemondott a város újjévi adójáról. A híres

⁸⁷ Wick 1936, 21.

Királylépcső a királyi oratóriumra vezet, ahonnét Mátyás király hallgatta a misét ott-tartózkodása idején. Ekkor, 1477-ben faragták a 16 méter magas tabernákulumot is, amely Európa talán legszebb pasztofóruma – ez Kassai István munkája. Mellette van a szintén István mester alkotta Szent Erzsébet-dombormű.

A déli kapu mellett 1460-ban épült a Cromer-kápolna, a későbbi káptalani sekrestye, amelyet Cromer Ágoston szenátor, városi jegyző építtetett. Cromer 1472-ben hunyt el, eredetileg sírköve is itt lehetett. Özvegye, Márta asszony 1475-ben 32 aranyat hagyott egy oltárkép elkészítésére a kápolnába, de a Cromer család más tagjai is bőségesen gondoskodtak a Szent Erzsébet-templomról.⁸⁸ Ilyen a Mettercia-kápolna is, amelyet 1477-ben építtetett Szathmáry Ferenc Szathmáry Györgynek, a későbbi esztergomi érseknek édesapja, és benne a Szent Anna-, Szűz Mária és Jézus-oltárt Czottmann Bertalan városi gyógyszerész rendelte 1516-ban; a képen a donátor és felesége is ott térdepel.⁸⁹ Maga Szathmáry György (1457–1524) előbb pécsi püspök, utóbb esztergomi érsek és főkancellár (1522–1524) sem feledkezett meg szülővárosáról, amelyre hatalmas vagyont hagyott;⁹⁰ a dómnak értékes miseruhákat, a főoltárra teljes felszerelést ajándékozott, és a királytól a város számára még pénzverési jogot is kieszközölt 1521-ben.⁹¹

Amint említettük, a magisztrátus szívesen adott polgárjogot annak, aki a dóm építkezéséhez valamilyen módon hozzájárult: pénzzel vagy saját munkájával.⁹² A polgárok végrendeleteikben csupán ritkán feledkeztek el a templomnak szóló adományokról. Több ilyen korai irat is fennmaradt; Imre egri püspöknek 1382-ben, Széplakon kelt oklevele szerint egy Nikus nevű polgár, Pál fia, Rómába zarándokolt. A zarándokok a hosszú és veszélyes út előtt többnyire végrendeletet írtak; Pál is így tett. Ha útközben meghalna, magáért és rokonaiért a Szent Erzsébet-plébániatemplomnak Szent Péter- és Pál-oltára előtt rendelt mindennap misét mondani, amiért az örökösök a plébánossal megegyezve

88 Wick 1936, 33. A család tagjainak síremléke ma a Szent Mihály-templom oldalfalába van befalazva.

89 Wick 1936, 32.

90 Wick 1941, 53.; ifj. Kemény 1894, 183–185.; Wick 1936, passim; J. Újváry 2013, 259.

91 Wick 1941, 54.

92 J. Újváry 2017a, 31.

40 aranyforint értékű alapítványt tettek. Ennek alapja a Szikszón lévő három darab szőlő és egy darab rét volt, amelyet a plébánosnak engedtek át, és aki tartozott azokat gondozni.⁹³

A kor szokása szerint a városi céhek testületileg is állítottak fel vagy birtokoltak egy-egy oltárt a plébániatemplomban; így volt ez Kassán is; a tímárok és szűcsök céhe a Szent Márton-oltárt látta el gyertyával és egyéb szükségletekkel.⁹⁴

Szent Erzsébet tisztelete Kassán Mohács után

A mohácsi csata után bekövetkezett zavaros viszonyok, a két király versengése és Kassának 1536-ban János király (1526–1540) kapitánya által történt elfoglalása, valamint 1552-ben I. Ferdinánd királyhoz (1526–1564) való fordulása, a reformáció térnyerése még tovább tarkította a német–magyar politikai és etnikai ellentéteket.⁹⁵ 1536 után az új vezetés a gazdag német polgárokat kitelepítette, helyükre magyarok érkeztek, majd az 1552. évi uralomváltás után a beköltözött magyar etnikumúakkal történt ugyanez. A többségbe került német ajkúak a városi tanácsot teljes egészében uralták.

A városi közösség szinte a kezdet kezdetén csatlakozott a reformáció lutheri irányzatához,⁹⁶ hiszen 1526-ban már másodszor választották meg Mária királyné egykori udvari papját, Henckel Jánost, aki Luther tanait hirdette. 1531-ben pedig egyenesen Wittenbergből hívtak papot Dévai Bíró Mátyás személyében.⁹⁷ Így a nagytemplomban is lutheránus istentiszteleteket tartottak. A reformáció irányzatai ugyan tovább erősödtek, ám a városi tanács sikerrel állt ellen az újabb tanoknak, legalábbis a 16. század végéig. 1569-ben Borbély Orbán és Csanádi

93 Wick 1936, 16.

94 Demkó 1887, 687.; Marosi 1969, 30.

95 Erről lásd részletesen J. Újváry 1984.

96 A felső-magyarországi Ötváros szövetségének vallását, a Confessio Pentapolitanát 1549-ben Leonard Stöckel (1510–1560) bártfai lelkész fogalmazta meg. Az úgynevezett Ötváros: Kassa (Cassovia, Kaschau, ma: Košice SK), Eperjes (Preschau, ma: Prešov SK), Bártfa (Bartfeld, ma: Bardejov SK), Lőcse (Leutschau, ma: Levoča SK), Kiszzeben (Zeeben, ma: Sabinov SK).

97 J. Újváry 2017b, 48.

Imre lelkészeket, akik unitárius elveket hirdettek, száműzték a városból, sőt Károlyi András magyar lelkész ellen, aki a helvét irányzatot képviselte, vizsgálatot indítottak, és 1580-ban kiutasították.⁹⁸ A szenátus a hitegység megóvása érdekében 1570-ben olyan rendeletet hozott, miszerint keresztelést és esketést csak a templomban, a nagy oltár, azaz a Szent Erzsébet-oltár előtt lehet végezni, az Úrvacsorát – amellyel vasárnaponként éljenek a hívek, ha lehet – a nagy oltár előtt kell kiszolgáltatni, és előtte fülbe gyónást kell alkalmazni.⁹⁹ Innét tudhatjuk, hogy a Szent Erzsébet-oltár érintetlen, sőt letakaratlan maradt. Ennek védelméhez, sőt érinthetetlenségéhez talán a következő tragédia is hozzájárult. 1556 áprilisában a várost óriási tűzkatasztrófa érte. A város két negyedével együtt leégett a Szent Erzsébet-dóm teteje a nagytoronnyal, és az oltárok közül – csodálatos módon – csupán a főoltár, a Mária látogatása-, a Mária halála- és a Szent Anna-oltár menekült meg. Leégett a Szent Mihály-kápolna, a város déli kapuja, a bástyák, a városfal tetőszerkezete, az összes harang, a Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett domonkos templom és zárda, a ferencesek temploma és zárdája, valamint sok-sok polgárház is.¹⁰⁰ Ezután mind a domonkosok, mind a ferencesek távoztak a városból, templomuk és klostromuk pusztán állt, illetve raktárként használták a 17. század végéig.

A város az újjáépítéshez az uralkodótól, az Ötváros Szövetségétől¹⁰¹ és Sáros vármegyétől is kapott segítséget. Ekkor került sor a Szent Erzsébet-dóm kincseinek részbeni eladására, részbeni elzálogosítására, hogy ezzel is pénzt nyerjenek az újjáépítéshez.¹⁰²

A német és a magyar lelkészek és híveik a nagytemplomot felváltva használták. A főként magyar etnikumú polgárok azonban az 1560–1570-es évektől inkább a helvét hithez húztak, számukra a „kis szentegyházban”, azaz az egykori temetőkápolnában, a Szent Mihály-kápolnában tartották az istentiszteleteket, ahol kenyérrel szolgáltatták ki az úrvacsorát.¹⁰³

98 Minderről részletesen lásd J. Újváry 2017b, 43–54.

99 Ráth 1895, 77.; J. Újváry 2017b, 48.

100 Wick 1941, 64–65.

101 Ráth 1895, 77.; J. Újváry 2017b, 48.

102 Wick 1941, 67.; J. Újváry 2009, 343.

103 Ráth 1985, 311.

A 16. század második felében a kassai polgárság közé egyre több magyar ajkú költözött be, mígnem a 17. század elejére feltehetőleg többségbe is kerültek, de a politikai hatalomból csupán a Bocskai-féle rendi szabadságharc után részesültek. A szenátusban a német–magyar etnikum aránya 1606 után válik fele-fele arányúvá, majd lassan tolódik el a magyar felé.¹⁰⁴ Ezzel együtt a református hit is túlsúlyba került, de a dóm – leszámítva az 1604. januári erőszakos templomfoglalást – az evangélikusok kezében maradt egészen 1671-ig, amikor is ismételten és erőszakos módon a katolikusok kapták meg.

A reformáció nem ártott Szent Erzsébet kultuszának Kassán. Egy korábban írt tanulmányomban Kassa és néhány szabad királyi város névadási szokásait vettem górcső alá; szemben a Mária névvel az Erzsébet név népszerű maradt a városban mind az evangélikusok, mind a reformátusok között; a november táján született leánygyermekek túlnyomó többségét Erzsébet névre keresztelték. E nevet általában az első három legnépszerűbb között jegyezhetjük a városban.¹⁰⁵

Ugyanakkor a kassai polgári végrendeleti szokásokat is összehasonlítottam más városokéval; Kassa polgárainak jótékonykodási hajlama kiemelkedően magas eredményt adott. Feltételezésem szerint ez a szokás Árpád-házi Szent Erzsébet példája nyomán rögzült, hiszen a polgárok évszázadokon át hozzászoktak az adakozáshoz, saját közösségük önfenntartásához; így volt ez az első városi ispotály létesítésekor, és így történt a dóm évszázados építése során. A főoltárról Szent Erzsébet alakja nézett le rájuk, kezében a jótékonykodás szimbólumával, a kanállal. A végrendelkezők pedig nemcsak a gazdag kereskedők és iparosok köréből kerültek ki: a szerény vagyonú polgárok, sőt a más házánál lakó elaggott betegek is juttattak valami kevés pénzt a rászorulóknak. A vizsgált 120 személy közül 78 fő (65%) végrendelkezett a városi szegények, az ispotálybeliek, a városi kapunál, a templom kapujánál vagy a kútnál ácsorgó koldusok, az „oskolabeli” szegény tanulók vagy külföldön, főként Wittenbergben egyetemre járó deákok, a „Szent Erzsébet asszony temploma”, azaz a dóm vagy egyetemlegesen a „helvética ecclesia”, esetleg más egyház számára.

¹⁰⁴ J. Újváry 1984, 27.

¹⁰⁵ Lásd részletesen J. Újváry 2009; J. Újváry 2017a, passim.

Gyakorta mind a magyar, mind a német, mind a tót prédikátor és kántor javára is adományoztak.¹⁰⁶

Nemes Thuri (Túri) Kalmár János¹⁰⁷ kassai posztó- és borkereskedő polgár, aki igen kiterjedt vármegyei, sőt főnemesi kapcsolatokkal is rendelkezett, kassai házát, mádi szőlőket, nagy mennyiségű bort, jelentős arany- és ezüstmarhát, posztóárut bírt. 1609 februárjában tett végrendeletet immár másodszor, mivel a korábban írt testamentumát felesége és fia halála miatt meg kellett változtatnia; egyetlen fia, ifj. Kalmár János és egy unokája, Kalmár Tamás maradt életben.¹⁰⁸ Igen szép vagyonából, amelyet írása szerint maga szerzett, nemcsak a rokonoknak juttatott, hanem az úgynevezett közjóról sem feledkezett meg: 25 Ft értékben hagyott ruhát az ispotálybeli szegényeknek, 25 Ft-ot a szegény tanulónak, valamint 25 Ft értékű posztót „a scolaban való szegény ruhátalan” diákoknak. A kassai nagytemplomnak 100 Ft-ot, és ugyanennyit rendelt az unokája praepceptorának is. Fiának, ifj. Kalmár Jánosnak is fennmaradt a végrendelete;¹⁰⁹ kassai kőházát, boltját, majorját, majorházát, kertjét, a Hernád menti szántóföldjeit, szőlőit, mádi házát és ottani szőlőbirtokát, tarcali szőlőit, valamint felesége, nemes Gönci Aszalós Anna pénzéből vett ruszkai (göncruszkai¹¹⁰) birtokát – ez 8000 Ft-ot ért – felesége és unokaöccse, Kalmár Tamás között osztotta szét. E hatalmas vagyonból bőségesen adakozott a köz javára is: a kassai Szent Erzsébet-templomra 200 Ft-ot, a „kis templomra”, azaz a Szent Mihály-kápolnára 100 Ft-ot, az ispotályra 100 Ft-ot, István papnak és a testamentárius uraknak két-két hordó „alföldi” bort.¹¹¹ A néhai Kalmár János unokájának, a fent említett Kalmár Tamásnak is megmaradt a végrendelete 1634-ből.¹¹² Az örökölt kassai kőháza – ezt 800 Ft-ra becsülték –, mádi kőháza, kassai, mádi szőlői és a

106 Lásd részletesen J. Újváry 2009, különösen 345–346.; J. Újváry 2017a, passim.

107 Mezőtúrról származó nemes polgár, felesége Kendy Erzsébet. Családi kapcsolataira lásd az alább idézett végrendeletét. Lásd még Hanák–Szabó 2021, 1. köt. 636–637.

108 AMK KVL, Archivum Secretum, Kalmár, Testamentum Joannis Kalmár, Kassa, 1609. február 26.

109 AMK KVL, Archivum Secretum, Kalmár, Testamentum Joannis Kalmár, Kassa, 1626. július 17.

110 Abaúj vármegye.

111 „Alföldi” hordó bor: ekkortájt hordónkénti ára 25–40 Ft között mozgott.

112 AMK KVL, Archivum Secretum, Testamentum Thomae Kalmar, Kassa, 1634. február 27.

több ezer forintot érő ruszcai öröksége mellett rendkívül gazdag ezüst asztal-neműről, díszfegyverekről (aranyozott ezüstszablyákról), „portai lóra való öreg aranyas szerszám”-ról végrendelkezett, amelyeket leszármazott híján rokonsága között osztott szét. Magának a városnak 100 aranyat,¹¹³ a kassai fiscusnak 500 Ft-ot hagyott a vasládában tartott régi ó pénzekkel együtt. A bástya¹¹⁴ csináltatására is rendelt 200 Ft-ot. Igen nagyvonalúan rendelkezett a kassai Szent Erzsébet-templom javára: az épületre 200 Ft-ot hagyott, és ha orgonát akarnak csináltatni – tehát a templomnak ekkor még nem volt orgonája –, arra külön 300 Ft-ot rendelt. A tarcali és a mádi templomról sem feledkezett meg, oda 100–100 Ft-ot testált. A magyar, a német és a tót prédikátoroknak, káplánoknak, főkántoroknak, kántoroknak fejenként két-két, illetőleg egy-egy hordó bort és egy-egy tízes aranyat szánt, de a temető és a harangozó sem maradt adomány nélkül. Olyan kassai deáknak is hagyott 200 aranyat (!), aki „igaz lutheránus és vagyon kedve az tanuláshoz, ha föl akar menni Vitebergába [Wittenbergbe], de ne tovább, s az kassai ecclesiában szolgáljon”. Ennek gondját Alvinczi Péter kassai magyar papra bízta. Az ispotálybeli szegényeknek 50 Ft-ot, a kapuknál álló szegényeknek és koldusoknak 25 Ft-ot, a kassai skólában lévő deákoknak 30 Ft-ot, továbbá 3 vég¹¹⁵ posztót a „ruhátalan kassai mendikásoknak, kik az scolaban vadnak”. Természetesen a testamentumhallgatók sem maradtak ki a listából: nekik tíz-tíz arany és három-három hordó bor jutott.

A több ezer aranyról, ezüstről, kassai, tarcali és rátkai kőházról, tarcali, rátkai, Zombor-hegyi, mádi és kassai szőlőkről, szántóföldekről végrendelkező nemes Kun Pál borkereskedő „az Istennek tiszteletére és a nemes város épületére”

113 A magyar vagy kamarai forint (Ft) csupán számítási érték volt, első feltűnése 1532-ből való, bár már korábban is használhatták. Egy kamarai forint 100 dénárt tett ki. A felvidéki pénzverdek aranyforintot (dukátot), ezüsttallért és apró ezüst váltópénzt, dénárt vertek. A 16. század második felétől folyamatosan növekedett az aranyforint értéke a kamarai forinthez képest. Az 1630-as években mind Nyugat-Magyarországon, mind a Felföldön, így Kassán, 3 Ft-tal számolták át, néha 4 Ft-ra is felszökött az értéke. Az ezüsttallért 1 Ft 80 dénáron jegyezték. (A szerző az idézett forrásokból számolta ki az értékeket.) Vö. Huszár 1989, 50–56.

114 Nyilván a Bethlen Gábor által építtetett bástyáról van szó.

115 Vég: textilmérték, posztónál 5-62 m, átlagosan: 20 m. Bogdán 1987, 60.

600 ezüsttallért¹¹⁶, a szegényeknek 25 Ft-ot, a prédikátoroknak és kántornak két-két ezüstöt hagyott 1634-ben írt végrendeletében.¹¹⁷

A Kun Pálnál jóval szerényebb anyagi helyzetű, bár több házrésszel is bíró Ficsner Lakatos Jánosné Kun Kata asszony vagyonát az őt jámborul tartó urára hagyta. Fiát, aki fegyverrel ment reá, kitagadta. Ám az 1674. február 16-án diktált végrendeletében nem feledkezett meg erkölcsi kötelességéről: a „barátoknak”, azaz az ismételten megtelepedett ferenceseknek 20 Ft-ot, a „nemes városnak” 10 Ft-ot, az ispotálybeli szegényeknek 3 Ft-ot, a „pápista” és a lutheránus koldusoknak egyaránt 1,50-1,50 Ft-ot, és a három „tót prédikátoroknak, kik az augusta confession vannak” egy-egy tallért hagyott.¹¹⁸

Mészáros Nagy Mihály és felesége, Csiszár Erzsébet asszony, mivel mindketten ugyanazon betegségben szenvedtek, együtt rendelkeztek javaikról, amelyeket, nem lévén gyermekeik, atyafiaik között osztottak szét.¹¹⁹ Ám egy Simon nevű árva gyermeket neveltek, akinek 100 Ft-ot hagytak, a városi tanácsnak 10 Ft-ot, az ispotálybeli szegényeknek 5 Ft-ot, a Szent Erzsébet-templomra 15 Ft-ot, valamint az „oskolabeli deákokra” 5 Ft-ot. Nem egy polgár úgy segített az elesetteken, hogy egy-egy árva gyermeket nevelt otthonában, akit ki is házasított.¹²⁰

Az 1614-ben elhunyt Nagy Jakabné Dorkó asszony pénzét, házát, szőlőörökségét és minden házbéli felszerelését, amelyet részben örökségként hozott magával, részben férjével együtt keresett, urára hagyta annak élete végéig, hogy abból tisztességesen megéljen. Ám annak halála után saját részét „az scholában tanuló szűkölködőknek és az ispotályban lakozó nyomorultaknak” rendelte.¹²¹

---

116 Ezüsttallér: vö. Huszár 1989, 50–56.

117 AMK KVL, Archivum Secretum, Testamentum Pauli Kun, Kassa, 1634. február 23. (MNL OL, Filmtár, C 1066. doboz).

118 AMK KVL, Archivum Secretum, Kun, Testamentum Relictae Joannis Lakatos, Kassa, 1674. febr. 16. (MNL OL Ft, C 1066. doboz).

119 AMK KVL, Archivum Secretum, Nagy, Testamentum Michaelis Nagy, Kassa, 1632. június 22.

120 AMK KVL, Archivum Secretum, Nagy, Testamentum Juditae Mező, relictae Stephani Nagy, Kassa, 1668. november 6.

121 AMK KVL, Archivum Secretum, Nagy, Nagy Jakabné testamentum levele, Kassa, 1614. február 15.

Csizmadia Nagy István csizmadiamester sem dúskált a javakban, mindössze házát és annak berendezését mondhatta magáénak némi adóssággal együtt. Végakaratát kissé rendhagyó módon a köz javára tett rendelkezésekkel kezdte: a Szent Erzsébet-templomra 7, az ispotálybeli és a templom ajtóí előtt álló szegényeknek 5-5, a börtönházban lévő szegényeknek és a tömlőcben lévő raboknak (!) 3 Ft 80 dénárt, illetőleg 3 Ft 60 dénárt rendelt, de ugyanennyit szánt a kántoroknak is.¹²² E polgár, még ha nem is látogatta meg a börtönben lévő rabokat, ám azzal, hogy nekik is hagyott némi pénzt, az irgalmasság hatodik cselekedetét gyakorolta.

A más házánál lakó, betegségben elhunyt Nagy Gergely özvegyének mindössze 76 Ft összegű pénze volt, az is részben másoknak adott kis értékű zálogtárgyakban lekötve, de az 1595. évi inventárium szerint a városi testamentáriusok¹²³ 60 dénárt adtak kicsiny vagyonkájából a szegényeknek, nyilván az asszony végrendelezése alapján.¹²⁴

Az Árpád-házi Szent Erzsébetnek felszentelt plébániatemplom főoltáráról a hívekre tekintő szent évszázadokon át arra mutatott példát, és mutat ma is, hogyan kell keresztényi szeretetben a nagyobb közösséget, embertársainkat szolgálva, a szegényekről is gondoskodva élni. A polgárok naponta szembe-sülhettek a királylány jótékonyásával, hallhattak csodáiról, és a legtekintélyesebbek a város főterén álló, elődeik által épített templomba temetkeztek. Nyilván nem mindenki követte az evangéliumi életet, de aki üdvözülni akart, az megtalálta a hozzá vezető utat. A városi elöljáróság és a polgárok közössége ezért épített templomot és ispotályt, és tartották fenn évszázadokon át, sőt a 19. században alapított női jótékonyági egyesület is Szent Erzsébet nevét vette fel. A városban megletelepedett domonkosok, majd ferencesek is terjesztették

122 AMK KVL, Archivum Secretum, Nagy, Testamentum Stephani Nagy, Kassa, 1677. március 22. (A csizmadiamester a végrendeletet csupán keze vonásával hitelesítette, mivel írástudatlan volt.)

123 A város évente választott polgárokat a testamentárius tisztre, hogy a végrendeleteket meghallgassák, majd annak alapján összeírják az illető vagyonát, és gondoskodjanak a vagyon-tárgyak törvényes szétosztásáról.

124 AMK KVL, Archivum Secretum, Nagy, Inventarium bonorum relictæ Gregorii Nagy, Kassa, 1595. május 7.

a szent kultuszát.¹²⁵ Ugyan a reformáció befogadása és az 1556. évi hatalmas tűzvész után a koldulórendek elhagyták a várost, ám a 17. század utolsó harmadában ismét megtelepedtek, sőt új rendek is megjelentek.

A város kormányozta és szabályozta a polgárok életét. Szigorúan meghatározta életformájukat, életmódjukat; a nagytanács (*communitas alba*) által hozott statútumok mindenkire érvényesek voltak, pontosan rögzítették a polgárok jogait és kötelességeit. A szabályok betartásával és betartatásával a normakövető polgároknak megfelelő életteret és védelmet nyújtottak, amely egyúttal védőháló is képezett mindenki számára; a normaszegőket megbüntették, és ha kellett, kivetették a közösségből, de egyúttal azokról is gondoskodtak, akik a közösségi lét perifériájára szorultak. Úgy, ahogyan a keresztényi elveket valló Varannay András egykori főbíró, majd Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) pénzverdésének vezetője végrendeletében meghagyta a már férjezett Erzsébet és a kiskorú Judit nevű leányainak: „És mind az ketten az isteni szolgálatban, könyörgésben, imádkozásban és az szegényeknek való alamisnálkodásban serények és gyorsak legyenek.”¹²⁶

125 A városok demográfiai és társadalmi struktúrája között összefüggés áll fenn. Le Goff francia történész megállapítását Fügedi Erik dolgozta ki a magyar városokra, mezővárosokra vonatkoztatva. Vö. Fügedi 1981, 57.

126 AMK KVL, Archivum Secretum, Varannay, Testamentum Andreae Varannay, Kassa, 1632. október 28. Varannay Andrásról bővebben lásd J. Újváry 2001, különösen 412–415.; továbbá J. Újváry 2002.

Felhasznált irodalom

Források

AMK KVL Archivum Mesta Kosice, Kassa Város Levéltára, Archivum Secretum
AMK KVL Archivum Mesta Kosice, Kassa Város Levéltára, Schwartzenbachiana
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Filmtár

Szakirodalom

- Balassa 2016. Balassa Zoltán: *Kassa. Történelmi városkalauz*. Tortoma, Barót, 2016.
- Blazovith–Schmidt 2001. Blazovich László – Schmidt József: *Buda város jogkönyve, I–II*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001. (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár 17.)
- Bogdán 1987. Bogdán István: *Régi magyar mértékek*. Gondolat, Budapest, 1987. (Gondolat Zsebkönyvtár)
- Bradács 2009. Bradács Gábor: A „Chronica Patriae”. Egy 14. századi osztrák krónika és a magyar történelem. *Századok*, 143. (2009), 6. sz. 1421–1454.
- Bruckner 1908. Bruckner Győző: *Késmárk szabad királyi város műemlékei*. Eperjes, 1908.
- Corpus Statutorum Hungariae Municipalium 1890. Kolosváry Sándor – Óváry Kelemen (kiad.): *Corpus Statutorum Municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet II. fele. A tiszáninneneni törvényhatóságok jogszabályai. Kiváltságolt kerületi statutumok 1370–1799. és városi statutumok 1404–1773*. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest, 1890.
- Csukovits 2015. Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Demkó 1887. Demkó Kálmán: Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI-ik században. *Századok*, 20. (1887), 9. sz. 685–699.

- Diós et al. 2009. Diós István (szerk.): *A szentek élete I–II.* Ford. Lőrincz Imre, Vergő G. Mária, Diós István. Szent István Társulat, 2009. <https://archiv.katolikus.hu/szentek/index.html>
- Dobossy–Somorjai 1999. Dobossy István – Somorjai Lehel (szerk.): *Spoločné storočia v jednom regióne.* / Közös évszázadok egy régióban. Košice–Miskolc, Kassa–Miskolc, 1999.
- Entz 1973. Entz Géza: *A gótika művészete.* Corvina, Budapest, 1973.
- Falvay 2009. Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században.* Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2009. (Studia Franciscana Hungarica, Magyar Ferences Tanulmányok).
- Fényes 1851. Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára I–II. köt.* Kozma Vazul, Pesten, 1851. (Reprint: Szeged, 1984.)
- Fügedi 1981. Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Magvető, Budapest, 1981. 57–88.
- Gecser 2007. Gecser Ottó: Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a középkori Európában. *Vigília*, 72. (2007), 7. sz. 490–497.
- Golarits–Prokopp 2003. Golarits István – Prokopp Mária: *Szent Erzsébet.* Ter-tia, Budapest, 2003.
- Hanák–Szabó 2021. Hanák Béla – Szabó András Péter: *Keresztvíztől sírke-resztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700). 1–2. köt.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.
- Havasi 2009. Havasi Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynéi palota Szent Erzsébet kápolnája. A magyar királyi „udvar” építészeti emléke(i) a 13. század első évtizedeiből. In Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században.* Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtar-tomány, Budapest, 2009. 163–192. (Studia Franciscana Hungarica, Magyar Ferences Tanulmányok)
- Huszár 1989. Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. In Dányi Dezső – Zimányi Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Akadémiai, Budapest, 1989. 23–61.

- J. Újváry 1984. J. Újváry Zsuzsanna: Kassa polgárságának etnikai-politikai változásai a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In Dénes Iván Zoltán – Gergely András – Pajkossy Gábor (szerk.): *A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1984. 9–36.
- J. Újváry 2001. J. Újváry Zsuzsanna: Polgár vagy nemes? A kassai patrícus-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2001. 395–426.
- J. Újváry 2002. J. Újváry Zsuzsanna: Polgári házassági szokások és erkölcs. In Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Universitas, Budapest, 2002. 67–82.
- J. Újváry 2008. J. Újváry Zsuzsanna: „A császár vitte Erzsébet koporsóját...” *National Geographic*, (2008. november 20.). https://ng.24.hu/kultura/2008/11/20/caszar_vitte_ersebet_koporsojat/
- J. Újváry 2009. J. Újváry Zsuzsanna: Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete a kassai polgárok között a középf- és kora újkorban. In Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. CentArt Egyesület, Budapest, 2009. 341–348.
- J. Újváry 2013. J. Újváry Zsuzsanna: A ferencesek és Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kassán. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Öze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a Ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. 1. köt. Írott Szó – Magyar Napló*, Budapest, 2013. 253–267.
- J. Újváry 2017a. J. Újváry Zsuzsanna: Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete a kassai polgárok között a középf- és kora újkorban. In J. Újváry Zsuzsanna: *Reformáció és katolikus megújulás. Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára*. Lauer Bt., Budapest, 2017. 27–42.
- J. Újváry 2017b. J. Újváry Zsuzsanna: Egy XVI. századi itáliai kőfaragómes-ter és református lelkész utódai Magyarországon. In J. Újváry Zsuzsanna:

- Reformáció és katolikus megújulás. Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára.* Lauer Bt., Budapest, 2017. 43–54.
- J. Újváry 2022. J. Újváry Zsuzsanna: Kassa város címerei. In Ogoľjuk-Berzsenyi Anett – Németh Szilvia (szerk.): *Clio bűvöletében. Válogatott tanulmányok Pandula Attila 65. születésnapjára.* Szent István Társulat, Budapest, 2022. 551–559.
- Jankovits 2009. Jankovits Katalin: Árpád-házi Jolánta/Violant temetkezése Vallbona de les Mongesben (Lérida, Katalónia). In Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára.* CentArt Egyesület, Budapest, 2009. 55–59.
- Karthausi 2000. Karthausi Névtelen: *Dicsőséges Szent Erzsébet asszonnak innepéről.* Kiad. Szigethy Gábor. Holnap, Budapest, 2000.
- Kemény 1905. Kemény Lajos: Kassa város czimerlevelei. *Turul*, (1905), 4. sz. 167–172.
- Kemény 1894. Kemény Lajos, ifj. (kiad.): Kassa város levéltárából. Szatmáry György prímás leveleiből. *Történelmi Tár*, 17. (1894), 1. sz. 183–185.
- Klaniczay 2000. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi, Budapest, 2000.
- Klaniczay 2009. Klaniczay Gábor: Szent Erzsébet szentté avatási pere. Az első tanúvallomások életéről és csodáiról. In Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században.* Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2009. 23–40. (Studia Franciscana Hungarica, Magyar Ferences Tanulmányok).
- Legenda Aurea* 1990. Voragine, Jacobus de: *Legenda Aurea.* Vál., előszó Madas Edit. Ford. Bárczi Ildikó – Déri Balázs et al. Helikon, Budapest, 1990.
- Marosi 1969. Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. I–II. rész. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. (1969), 1. sz. 1–45., 89–127.
- Marosi 1997. Marosi Ernő: *A középkor művészete II. 1250–1500.* Corvina, Budapest, 1997.
- Megtalálták Szent Erzsébet Ispotályát* 2006. Megtalálták Szent Erzsébet ispotályát. *Magyar Kurír*, (2006. szeptember 18.). <https://www.magyarkurir.hu/hirek/megtalaltak-szent-erzsebet-ispotalyat>

- MKL. *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. <https://lexikon.katolikus.hu/>
- Montalambert 2006. Montalambert, Charles de: *Árpád-házi Szent Erzsébet, türingiai hercegné élete*. Új Ember, Budapest, 2006.
- Novák 2018. Novák Ádám: Középkori Hungaricák és pecsétek Kassa Város Levéltárában (Archivum Secretum). *Levéltári Közlemények*, 89. (2018), 227–247.
- Ötvös 2022. Ötvös Zoltán: Föld alatti templomok. *Magyar Nemzet*, (2022. április 9.). <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2022/04/fold-alatti-templomok>
- Prokopp 2009. Prokopp Mária: A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében. In Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2009. 153–162. (Studia Franciscana Hungarica, Magyar Ferences Tanulmányok).
- Puskely–Somogyi. Puskely Mária – Somogyi Győző: *Az Árpád-ház szentjei*. NKA, Budapest, é. n.
- Puskely 2007. Puskely Mária: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Kairosz, Budapest, 2007.
- Ráth 1895. Ráth György: Két kassai plébános a XVI. században. I–V. közl. *Századok*, (1895), 26–41., 119–135., 226–238., 329–341., 441–457.
- Sz. Jónás 1986. Sz. Jónás Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Akadémiai, Budapest, 1986. (Életek és korok)
- Szende 2009. Szende László: Erzsébet Anjou-kori kultusza, különös tekintettel Piast Erzsébet királynéra. In Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. A Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2009. 69–82.
- Tatár 2009. Tatár Sarolta: *Magyar katolikus templomok*. Tóth, Debrecen, [2009].
- Várlexikon 2025. Várlexikon 2004–2025. Zólyom, Szent Erzsébet-templom. <https://varlexikon.hu/zolyom-szent-erzsebet-templom>
- Veszprémy 2021. Veszprémy László: Európa magyarságképe a középkorban, 1000–1347. *Rubicon*, (2021), 1–2. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/europa-magyarsagkepe-a-kozepkorban-1000-1437>
- Weisz 2022. Weisz Boglárka: Kassa város középkori pecsétjei. *Turul*, 95. (2022), 1. sz. 29–37.

- Wick 1931. Wick Béla: *Kassa régi temetői, templomai és síremlékei*. Szent Erzsébet Nyomda, Košice, 1931.
- Wick 1936. Wick Béla: *A kassai Szent Erzsébet dóm*. Szent Erzsébet Nyomda, Košice, 1936.
- Wick 1941. Wick Béla: *Kassa története és műemlékei*. Wiko, Kassa, 1941.
- Wick 2005. Wick Béla: *Szent Ferenc rendjének története Kassán*. Szerk. Sas Péter, Múzeum Antikvárium – Bookmaker, Budapest, 2005.
- Wies. Wies Ernst: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Kairosz, Budapest, é. n.
- Zahner 2013. Zahner, Paul OFM: Szent Ferenc 1223-as megerősített regulája. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a Ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. 1. köt. Írott Szó – Magyar Napló, Budapest, 2013. 36–41.